

ВСТУП

Лановик Мар'яна Богданівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Лановик Зоряна Богданівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ЄВРОПЕЙЗМ НАУКОВОГО СВИТОГЛЯДУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Епоха зламу XIX–XX століть, в яку жив Володимир Гнатюк, була складною і неоднозначною. «Кінець віку», спричинений численними війнами та революціями, попри апокаліптичну настроєвість, спонукав усі світові спільноти до переосмислення та визначення свого місця в історії, в політичному та загальнокультурному розвитку. Після утвердження романтичних постулатів націоцентричності, Гердерівської концепції домінування «духу нації», інтенсивного розвитку теорій генези європейських етносів, великі європейські держави вступили в історичний змаг утвердження свого місця під сонцем.

Українська еліта дуже добре розуміла та відчувала ці настрої епохи 'fin de siecle'. У вкрай критичній ситуації, в якій колись могли б бути європейська держава опинилася поневоленою і розшматованою поміж тогочасними імперіями, з'явилася надія на подолання історичної несправедливості та відновлення свого status quo. Цей виклик епохи прийняли не всі. Багато кого задовольняв усталений стан речей. Але були й ті, хто прийняв цей виклик як свою життєву долю, що могла би змінити долю усїєї нації. На сьогодні, уже із перспективи понад столітньої часової віддалі, доволі чітко бачаться ті процеси і події, що визначали українську історію та вектори її подальшого розвитку.

Наприкінці XIX століття центром українського суспільно-політичного та культурного життя стала Галичина, яка від 1772 р. входила до складу Австро-Угорщини. Саме діячі Галичини виконували функцію єднання українських земель (у тому числі й тих, що були під владою Російської Імперії) із Західною Європою, куди теж перемістилися окремі центри українства (Женева, Париж, Відень). Вирішальною

віхою у цій співпраці стало засноване у 1873 році у Львові при фінансовій підтримці меценатів зі Східної України Літературне Товариство імені Шевченка, яке у 1892 році було перейменоване на Наукове Товариство ім. Шевченка. Ця інституція, що об'єднувала не лише вчених з різних територій України, а й з інших європейських держав (у тому числі його членами бали такі величини, як А. Айнштайн, А. Йоффе, А. Мазон, М. Фасмер, Д. Сімпсон, Г. Кох, О. Шахматов, О. Брюкнер, Я. Бодуен де Куртене, Т. Г. Масарик, К. Маєр, В. Ягіч та багато ін. [9, с. 12]) виконувала роль Академії Наук, здійснювала активну наукову та видавничу діяльність.

Більшість дослідників сходяться на думці, що є три основні постаті, які найбільше долучилися до розвитку української науки, становлення української державності та утвердження її на світовій карті. Це — Михайло Грушевський, який з 1897 року очолив НТШ, Іван Франко, який був одним із найактивніших та найвпливовіших його членів, а з 1898 р. очолював Етнографічну Комісію НТШ, і Володимир Гнатюк, який від 1898 р. став секретарем НТШ і займав цю посаду з окремими перервами аж до смерті. М. Мушинка писав: «В. Гнатюк був душею НТШ. На його плечах лежала вся організаційна діяльність Товариства... він організував його збори, писав протоколи, вів хроніку (що згодом регулярно виходила друком), забезпечував фонди, редагував видання Товариства, вів кореспонденцію з сотнями його співробітників тощо. Крім посади генерального секретаря, у різні періоди він посідав ряд інших функцій у Товаристві: був секретарем, пізніше головою Етнографічної Комісії НТШ, редактором Етнографічного Збірника, Матеріалів до української етнології, Літературно-Наукового вісника, секретарем та директором Українсько-Руської Видавничої Спілки. Майже усі ці функції він виконував у тісній співпраці з І. Франком» [9, с. 12].

Тому, очевидно, не випадково О. Купчинський серед цих трьох постатей на перше місце ставив В. Гнатюка, зокрема зазначав: «Нині можемо з певністю сказати: завдяки саме В. Гнатюкові, М. Грушевському, І. Франкові наша гуманітарна наука вже на початку ХХ століття вийшла на слов'янський, а на окремих відрізках і на всеєвропейський рівень» [4, с. 5]. Дуже різні за характером, не завжди однотайні в окремих позиціях, але об'єднані спільною ідеєю відродження України як європейської держави, які зробили найбільший внесок у реалізацію цієї ідеї.

На жаль, досі не усі навіть патріотично налаштовані вчені здатні усвідомити велич і титанічний подвиг В. Гнатюка, що ставив би його поряд з українськими велетами духу. Це зумовлено не лише його складною життєвою долею, а й подальшими ідеологічними ретушуваннями радянських ідеологів, які не хотіли змиритися з очевидним фактом європейського визнання не просто західноукраїнського вченого, а вихідця з селянського середовища піддавстрійських земель, що став промовистим свідченням багатьох небажаних для радянської ідеології процесів і явищ.

Тому сьогодні, коли Україна вкотре виборює своє право посісти власне належне їй місце в європейському просторі, як ніколи на часі подолати ті насажені стереотипи, які намагаються заперечити європеїзм української нації та європейський рівень представників її наукової та політичної еліт.

У час, на який припадає діяльність В. Гнатюка, ще не було сформульовано доктрини пан-європеїзму, вона виникла наприкінці його життя (у 1923–1925 рр.) як переосмислення наслідків Великої війни, що охопила майже увесь світ. До того часу концепція європеїзму, зокрема й в її українській візії, мала дещо інші обриси. Передусім ішлося про утвердження певних цивілізаційних норм та цінностей, що виробилися в Європі упродовж багатовікової історії. Україна в різні періоди була не лише учасником чи спостерігачем цих процесів, а нерідко поставала в їх авангарді. Згадаймо хоча б Конституцію Пилипа Орлика, що випереджувала свій час сформульованими у ній законами та постулатами. Але на період початку ХХ століття після періоду двохсотлітньої руйни були майже забуті здобутки попередніх періодів — княжої, козацької доби, епохи гетьманату. Більше того, продовжували діяти численні заборони і переслідування з боку імперських систем, що контролювали українські землі.

Тому діяльність українських діячів була дуже неоднорідною, подекуди надто емоційною, але в основному всі зусилля спрямовувалися на утвердження європейського вектору розвитку України та визнання українців рівними у колі європейських націй. Промовистим прикладом таких потуг є відомий маніфест І. Франка «І ми в Європі», повноцінним співавтором якого, за свідченням М. Павлика, був і В. Гнатюк.

Підтвердженням того, що це не були голослівні заяви українських діячів, стало визнання їхньої діяльності європейською спільнотою. Коли О. Купчинський говорив про те, що в окремих сферах укра-

їнська наука в особі В. Гнатюка та його однодумців сягнула загальноєвропейського рівня, він мав насамперед на увазі сферу фольклористики та етнографії. Знавець іноземних мов, український вчений знайомився з усіма найновішими європейськими виданнями та пошуками у цій царині, намагаючись віднаходити подібні явища в українському просторі. Він був талановитим збирачем і систематизатором української усної традиції і не лише тому, що йому вдавалося знаходити вправних оповідачів, яскравих носіїв народних звичаїв і національної пам'яті, а й тим, що він умів побачити у зібраному матеріалі підтвердження багатьох гіпотез і фольклористичних доктрин, над якими у той час працювали філологічні школи Європи. Цьому сприяв також і тогочасний стан українського фольклору. На той час в багатьох імперських країнах, які перейшли від фази природи і культури до фази виробництва і цивілізації, фольклор вже зазнавав неминучого згасання. На українських землях, де, як й іншим слов'янським народам, важливо було зберегти свідчення власної автентичності, історичної окремішності та самобутності (що в умовах заборон писемного слова фіксуються саме в усному побутуванні) фольклор був ще на надзвичайно високому рівні розвитку.

В. Гнатюк умів бачити ці тенденції, і його фольклорні знахідки були повнішими і промовистішими, ніж його закордонних сучасників. Саме тому так високо цінили і так схвально відгукувалися не лише про його наукові розвідки, а навіть і про самі зібрані і опубліковані матеріали закордонні дослідники, про що свідчать документи, які оприлюднив М. Мушинка [9]. Зокрема «Чеський фольклорист Їржі Горак назвав збірку В. Гнатюка «Коломийки та щедрівки» — «епохальним твором, що становить новий визначний період в історії слов'янської фольклористики». «Нова праця В. Гнатюка, — писав він у своїй рецензії, — займає почесне місце серед численних публікацій, якими дивовижна працездатність видатного етнографа зберегла українцям справжні скарби народної традиції. Критика вважає його одним із найвизначніших слов'янських збирачів та немає сумніву, що його праця може йти в порівняння з найбільшими величинами світової літератури» [9, с. 77-78]. Засновник порівняльної школи у чеській фольклористиці Їржі Полівка назвав перші два томи Етнографічних матеріалів з Угорської Риси «найвизначнішою слов'янською етнографічною працею виданою в останніх роках» [9, с. 105]. Таку ж високу оцінку він дав і наступним томам цієї фундаментальної розвідки, а також

низці інших праць фольклориста. Після смерті українського вченого він писав, що нащадки будуть здивовані розмахом і багатогранністю наукової діяльності В. Гнатюка, бо як збирач і видавець численних записів він стоїть на одному з перших місць не тільки в усьому слов'янстві, а між європейськими збирачами взагалі.

Володіння найновішими європейськими теоріями у сфері фольклористики з одного боку та розуміння самотності українського фольклору з іншого дало змогу В. Гнатюкові виробити неповторний науковий синтез, аналогу якого не було в Європі. У той час, коли європейські вчені вели нескінченні дискусії щодо переваг однієї із трьох засадничих шкіл фольклористики — міфологічної (брати Грїмм), міграційної (Т. Бенфей), антропологічної (Е. Тайлор), В. Гнатюк обґрунтував вагомість та рівнозначність усіх трьох, постулати кожної з яких увиразнюються на іншому фольклорному матеріалі. Його позиція співпадала з поглядами М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка. При цьому долучався український вектор, який полягав у врахуванні історичного минулого та національної пам'яті, надавши фольклорним джерелам статусу історичного документу, що було особливо важливим для збереження культур поневолених націй, чому не приділяли окремої уваги представники націй імперських.

Будучи глибоко обізнаний із новими здобутками європейської науки, В. Гнатюк не був їх сліпим наслідувачем. Він опановував їх із розумінням національної специфіки, врахуванням історичної, культурної, ідеологічної площин. Більше того, у нього було неабияке стратегічне наукове мислення і він умів безпомилково бачити, які наукові пошуки стануть перспективними у майбутньому. Не випадково він зацікавився дослідженнями і напрацюваннями географічно-історичної школи, яка через її засновників — фольклористів із Фінляндії професорів Гельсінського університету батька та сина Юліуса та Карла Кронів отримала назву «фінська школа». Першим кроком у формуванні цієї школи вважається виступ у 1873 р. А. Бореніуса, присвячений темі міграції рун. Її прихильники, спираючись на історико-географічний метод вивчення взаємодії культур, притримувалися ідеї географічної зумовленості народу, що впливає на його історичну долю, культурний розвиток, а відтак — на особливості системи усної народної творчості. В. Гнатюк стежив за діяльністю цієї наукової спільноти, і коли в 1907 році у Гельсінкі було засновано Міжнародну Федерацію фольклористів, його ім'я було серед перших членів-

учасників спільноти. Він отримував усі видання Федерації і рецензував їх на сторінках українських наукових часописів. Сам же вислав українські видання; як свідчить листування, багато матеріалів робив на запит. Також налагодив стійкі стосунки між НТШ та Міжнародною Федерацією фольклористів.

Головним завданням прихильники «фінської школи» вважали виявлення етнографічної належності, місця і часу виникнення фольклорного сюжету. Вони провели надзвичайну роботу, відібравши та класифікувавши всі відомі і доступні їм варіанти казок, простеживши шляхи їх поширення. Ознайомившись із закордонних джерел із каталогом казкового матеріалу, який у 1912 році запропонував один із найяскравіших представників школи Анти Аматыса Аарне, В. Гнатюк був захоплений цими ідеями, відразу ж взявся апробувати їх на українському ґрунті. Надалі він класифікував усі зібрані казкові сюжети за цим каталогом. М. Мушинка вказує на дуже промовистий факт, який є підтвердженням значення праці В. Гнатюка для міжнародної фольклористики, а водночас — багатства української усної традиції: коли Аарне видав свій каталог казкових сюжетів, в усій європейській фольклористиці було відомо лише кілька десятків сюжетів казок про тварин. Аарне передбачав, що з часом цих сюжетів може бути більше, тому відвів для них 299 номерів. Збірник В. Гнатюка лише з території Західної України пропонує 400 сюжетів казок про тварин, з яких 361 є цілком оригінальними, отже він перевершив усі сподівання фольклористів [9, с. 87]. Усі зібрані та опубліковані матеріали В. Гнатюк вислав не тільки представникам «фінської школи» (листи до професорів Кронів та Аарне зберігаються в архіві у Сарселі, у Фінляндії), а й багатьом вченим з інших країн. М. Мушинка акцентує на ролі, яку відіграло знайомство В. Гнатюка з визначним представником «фінської школи» професором Вілльо Йогансенем Мансіккою. Йому В. Гнатюк постійно вислав свої праці, а під час воєнних заворушень в Галичині, коли не працювала пошта, через нього посилав К. Крону та А. Аарне свої праці та нові матеріали, бо проф. Мансікка в той час був почесним аташе українського посольства і часто приїжджав до Праги та Львова [9, с. 112].

Своєю діяльністю, науковими контактами, спільними проектами, опублікованими матеріалами В. Гнатюк репрезентував українську науку та культуру в Європі. А також досліджував фольклор багатьох європейських, особливо слов'янських народів; проводив паралелі з українськими традиціями, мовними формами, відшукуючи збіги чи

розбіжності. Як свідчать збережені документи, він підтримував багаторічні зв'язки з науковими установами та вченими Чехо-Словаччини, Австро-Угорщини, Франції, Німеччини, Англії, Швеції, Фінляндії, Польщі, Білорусі, Росії та ін. У часописах усіх цих країн є велика кількість відгуків та рецензій на праці самого В. Гнатюка чи надіслані матеріали, видані на українських землях. Це було невпинне щоденне інтенсивне спілкування з науковцями Європи, підтвердженням чого є численні листи (а їх — тисячі!). Усі ці контакти були втрачені під час Першої світової війни, а особливо — в час радянського терору на західноукраїнських землях. Втрачені були і десятки томів, які В. Гнатюк як голова Етнографічної Комісії Наукового Товариства уклав для подальшого друку, і багатотомна збірка історичних пісень у записях М. Драгоманова і сотень інших збирачів, величезна частина наукової кореспонденції. Найбільше прижиттєвий архів В. Гнатюка постраждав від рук царських російських солдатів, які, за свідченням М. Мушинки, «з канцелярії В. Гнатюка зробили військовий пункт, а його матеріялами отоплювали приміщення» [8, с. 23-24]. Сам В. Гнатюка в 1917 р. так писав про цю трагічну подію: «Комісії удалося призбирати за довгі літа стільки матеріялів, що вони займали цілу велику шафу та в разі опублікування були б дали найменше двадцять об'ємних томів друку. На жаль, усі ці матеріяли знищені...» [8, с. 24].

Прикметно, що на початку ХХ століття саме з фінської сторони було зроблено перший крок до відновлення наукового спілкування. Однак В. Гнатюк лаконічно відповідав, що за нових умов подібні закордонні стосунки вже не є можливими. Утім прозорливість В. Гнатюка перевірена часом: після періоду заборон радянською цензурою наукових праць багатьох європейських вчених, різкої, навіть нищівної критики діяльності «фінської школи», на сьогодні каталог А. Аарне, доповнений С. Томпсоном вважається найкращим і дотепер зберігає власну актуальність для сучасної фольклористики.

Навіть найбільші скептики, які не можуть побачити європейські обшири Гнатюкової діяльності, мусять погодитися, що він був визначним повноцінним членом Російської Академії Наук у Петербурзі, Чехо-Словацького етнографічного товариства у Празі, Наукового товариства у Відні, Міжнародного союзу фольклористів у Гельсінкі та низки інших наукових установ. За рекомендацією найбільш визнаних слов'янських мовознавців В. Ягіча та О. Шахматова Російська Академія Наук у Петербурзі присудила В. Гнатюкові премію О. Котлярєв-

ського за працю «Народні оповідання про опришків», яка була не лише фольклорно-етнографічною, а й лінгвістичною, бо містила опис гуцульського говору [9, с. 158]. Очевидно, таке визнання не могло бути випадковим чи помилковим, а, отже, в його наукових розробках було щось, що привертало увагу європейських академічних спільнот, отримуючи належну оцінку.

У своїй діяльності він прагнув, щоби таке саме визнання було і в його нації. Він розумів надзвичайний потенціал української нації, докладав зусиль, щоби це побачили й представники інших етнічних спільнот. Даючи оцінку українським народним думам, а водночас — ґрунтовній розвідці Ф. Колесси, він писав: «Народ, що видав із своїх найнижчих верств таку високу поезію, має сильні задатки вродженої й глибоко вкоріненої культурности й талановитости. Він мусить вибитись наверх і зрівнятися з іншими культурними націями» [1, с. 183]. Діяльність В. Гнатюка як науковця та культурно-громадського діяча мала багато різних векторів — спрямованих на внутрішній і на зовнішній обшири. Він намагався знайомити українську спільноту із кращими здобутками європейських націй. Задля того, щоби вписати українську культуру у спільний європейський простір, В. Гнатюк разом з І. Франком перекладали праці європейських вчених. Уся діяльність Наукового Товариства Шевченка, в якому Гнатюк був багаторічним секретарем, на це спрямовувалася.

Знання іноземних мов було пріоритетним фактором західноукраїнських вчених, громадських та культурних діячів. Уже гімназійна освіта давала належний рівень володіння класичними мовами (грецькою та латинською як обов'язкових), а також як мінімум двома сучасними, як правило, німецькою та польською. Інші мови вивчали самотужки і нерідко у листах обмінювалися досвідом оволодіння англійською, французькою, італійською, у випадку з М. Драгомановим чи І. Франком — східними (особливо арабською, санскритом та ін.). У цьому зв'язку М. Мушинка зазначав: «Під час навчання в університеті Гнатюк інтенсивно готувався до наукової роботи: він одержав солідні основи з латинської та давньогрецької мов та літератур, досконало вивчив польську та німецьку мови, активно засвоїв усі слов'янські мови, частково теж французьку та угорську. В українській мові та літературі він вважався фахівцем, якому не дорівнював ніхто з товаришів-студентів. Самотужки він здобув солідні теоретичні знання з ділянки фолклористики та етнографії» [9, с. 39]. Згодом кожна нова

сфера зацікавлень, якщо було необхідно, примушувала Гнатюка вчити нові іноземні мови. Незнання мов ніколи не ставало перешкодою, а сприймалося новим викликом і завданням, яке за коротший чи довший проміжок часу втілювалося в життя. Так в одному з листів до відомого українського антрополога, етнографа та вченого-гуманітариста Ф. Вовка, що на той час перебував в еміграції в Парижі, з яким В. Гнатюк мав низку суміжних зацікавлень, він просив скерування стосовно антропологічних студій, які прагнув долучити до власних етнографічних розробок, і зазначав, що вільно «читає по-німецьки і на всіх слов'янських мовах, за виїмкою болгарської» [2, с. 30]. У цьому ж листі він дає перелік найновіших німецькомовних праць, опублікованих в Європі, які нещодавно прочитав. У листі-відповіді Ф. Вовк зазначає, про те, що В. Гнатюк «не читає ні по-французькому, ні по-англійському, то се вже біда. Конче треба!» [2, с. 35] і радить йому вивчати ці мови, почавши із французької, адже без їх знання поза сферою зору залишається дуже багато книг і найсучасніших наукових досліджень. До того ж вчений дає поради, що вивчати їх буде легше шляхом читання книжок, написаних цими мовами, зазначаючи, що в такий спосіб він сам, окрім основних європейських мов, опанував італійську, португальську і приступив до голландської. Відповідаючи на цей лист, В. Гнатюк писав, що інтенсивно почав вивчати французьку мову, і що це не становить для нього жодних труднощів [2, с. 39].

Володіння іноземними мовами давало змогу не тільки читати найновіші наукові праці та художні твори, які виходили в Європі, а й здійснювати переклади. В. Гнатюк, як й інші поборники українського поступу розглядав сферу перекладного слова невід'ємною частиною спілкування у спільному міжнаціональному просторі. Для підсилення цього вектору з ініціативи В. Гнатюка у 1898 році була заснована Українсько-Руська Видавнича Спілка. Упродовж чотирнадцяти років він був не лише її секретарем, а й редактором більшості видань; також відповідав за кореспонденцію з авторами, здійснював коректуру десятків томів. Статут і Плани Спілки, які В. Гнатюк розробив у співпраці з М. Грушевським та І. Франком, передбачали широку репрезентацію для України не тільки перекладів творів художньої літератури, а й наукових праць, які мали формувати серію Літературно-Наукової Бібліотеки. У «Плані видань Видавничої Спілки» було зазначено, що спілка має на меті систематично і по можливості цілісно представляти українські переклади видань «уложених у приступній формі, але впо-

вні науково зроблених (головно, розуміється, перекладами), із таких наук: геології, антропології, експериментальної психології, соціології, історії філософії й сучасних її проблем, філософії права, права політичного, суспільно-економічного, історії культури, історії важніших літератур, історії політичної й суспільної з особливим оглядом на важніші епохи нової історії й її головніші чинники» [11, с. 218-219].

Сам Гнатюк найбільше перекладав з німецької і польської. Також здійснював переклади з інших мов через посередництво цих. Водночас, згідно плану Спілки, мали друкуватися найвагоміші дослідження українських вчених. М. Мушинка у своїй основній праці подає перелік видань наукової літератури, над якими працював український вчений: «В Літературно-Науковій Бібліотеці завдяки В. Гнатюкові знайшли місце піонерські праці українських вчених: І. Пулюя з ділянки фізики та астрономії, В. Наумовича з астрономії, І. Раковського з геології, В. Барвінського із статистики, М. Коса з сексології, С. Єфремова із світової історії тощо... Із світової науки український читач за посередництвом Літературно-Наукової Бібліотеки мав змогу познайомитися із творами З. Гінтера з географії, Е. Фраса з геології, Ю. Візнера з морської ботаніки, А. Діксона Вайта та К. Флямариона з астрономії, Дж. Інгрема, К. Біхера та Й. Конрада з політичної економії, Е. Шерера, І. Тена та Гастона-Каміля Маспера з античної історії, Ш. Сеньобос з новітньої історії, Ф. Енгельса, К. Кавтського, Ф. Лассала, Т. Г. Масарика, І. Тена з філософії та десятки інших» [9, с. 47]. Особливого значення В. Гнатюк надавав науковим дослідженням загальних європейських процесів. Так, у його перекладі з польської вийшла розлога наукова праця В. Олехновича «Раси Європи і їх історичні взаємини», спочатку частинами у Літературно-науковому Віснику, а згодом — окремим виданням в серії Літературно-Наукової Бібліотеки [10].

Щодо видань художньої літератури, то добіркою творів, які виходили і в редактованих часописах, і заходами Видавничої Спілки, В. Гнатюк намагався довести, що українська література не була суто «селянською», «народницькою», «реалістичною», як її намагалися зобразити для необізнаного читача, а була багатогранною, суголосною з іншими літературами Європи. У листуванні В. Гнатюка простежуємо також, що адресати з Європи часто зверталися до українського вченого за порадами, які українські твори варто першочергово перекладати іншими мовами. Свої переклади він теж робив із настановою не лише ознайомити земляків із новітніми тенденціями в красному письменстві

ві, а й демонструвати український повноправний голос у діалозі культур тогочасного освітнього простору.

Вихований у кращих академічних традиціях, В. Гнатюк розумів важливість широкого доступу до зразків світового золотого фонду класики. Тому він приділяв особливу увагу перекладам із давньогрецької та латини. Його ж зусиллями в українській версії був виданий давньофінівський епос «Калевала» та арабські казки з «Тисяча і одної ночі». З польської літератури, окрім численних наукових праць в його перекладах виходили твори В. Оркана, Б. Пруса, К. Сроковського, «Листи до галицьких приятелів» А. Міцкевича; з болгарської — Петки Тодорова. З німецьких та інших західноєвропейських письменників через посередництво німецької мови він перекладав твори Г. Гаєрштама, С. Райнаха, І. Рейонена, А. Конан-Дойля, Г. С. Чемберлена та ін. За його редакцією з німецької світ побачили твори Г. Кляйста та Г. Гауптмана, з австрійської — А. Шніцлера та ін.

З французької він перекладав М. Прево, Е. Флавера, Е. Паєрона; за його редакцією вийшло два томи оповідань Гі де Мопасана, а також з'явилися перші переклади американської літератури, зокрема твори Ф. Купера та М. Твена; з данської — Г. Понтопідіана, з норвезької — К. Гамсуна, з шведської — А. Стріндберга та багатьох інших.

З російської літератури за редакцією В. Гнатюка виходили численні переклади творів І. Тургенєва, А. Чехова, Ф. Достоевського, М. Горького. Однак він найбільше захоплювався творчістю Льва Толстого, видавав його твори і у власних перекладах, і в перекладах інших авторів (зокрема В. Сімовича). Писав багато рецензій на його романи та оповідання. Багато в чому підтримував також і його громадянську позицію. Зокрема у 1905 р. невідкладно особисто переклав відкритий лист російського автора проти безглуздя російсько-японської війни, якого опублікував окремою брошурою під назвою «Схаменіться!».

За 12 років у двох серіях Літературно-Наукової Бібліотеки за редакцією В. Гнатюка вийшло понад 140 книг.

Паралельно В. Гнатюк редагував Етнографічний Збірник та серію Матеріалів до української етнології. Окрім Записок НТШ, у 1900 р. В. Гнатюк почав видавати щоквартальну Хроніку НТШ, яка виходила паралельно українською (64 випуски) та німецькою (59 випусків) мовами. Також здійснював редакторську працю у щомісячному часописі Літературно-Науковий Вісник, якому завдяки співпраці з І. Франком, О. Маковеєм та М. Грушевським надав високого європейського рівня.

До всіх цих видань він встигав готувати сотні рецензій на нові українські та закордонні видання, оглядів, біо-бібліографічних заміток, некрологів, щоби знайомити громадськість із усіма науковими новинами та подіями. Більшість із них підписував лише ініціалами, або не підписував зовсім.

Навколо цих видань групувалися кращі сили культурного життя письменників Західної та Східної України: О. Кониський, Ганна Барвінок, Б. Грінченко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко, М. Вороний, А. Кримський, згодом долучився Д. Донцов та багато інших.

У межах цього дослідження вважаємо за необхідне вказати хоча би побіжно на той факт, що В. Гнатюк та його сподвижники були орієнтовані не лише на європейські зв'язки, а й американські (про що свідчать переклади з американської літератури), а також азійські. До останніх найбільшою мірою і своєю багатогранною діяльністю долучилися М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, однак передусім А. Кримський — знавець близько 60 іноземних мов, більшість з яких — давні та сучасні мови Сходу. Листування В. Гнатюка з А. Кримським не припинялося навіть у ті часи, коли славетний український орієнтолог перебував у Бейруті. У часописах, що виходили за редакцією В. Гнатюка, друкувалися не лише наукові розвідки зі сходознавства, а й художні твори А. Кримського, арабська поезія у його перекладах та багато ін. Були також книги, які засвідчували тісну взаємодію західного та східного векторів. Такою, зокрема стала ґрунтовна теоретична розвідка англійського фольклориста В. А. Клоустона про міграцію та зміни міжнародних казкових сюжетів, зокрема рецепцію східних сюжетів на Заході, у перекладі А. Кримського, яку В. Гнатюк вважав дуже знаковою працею та присвятив їй розлогу рецензію.

Це — лише невелика частина свідчень щодо європейських орієнтирів В. Гнатюка, які можна вмістити у формат нашого дослідження. Багато подібних фактів окреслено у дослідженнях М. Мушинки, інших дослідників.

У книзі «Український літературний європеїзм» професор В. Матвіїшин означив загальні європейські тенденції українського художньо-словесного простору XIX–XX ст., вказавши подекуди і його зв'язок із пошуками науковців, громадських діячів, представників культури загалом, що засвідчувало цілісність і невіддільність українських земель від Європи.

За твердженням вченого, дуже яскравим прикладом цілісності ідейно-культурного простору Європи, утвердження єдиних цінностей став епізод, відомий у світовій історії спочатку як справа Дрейфуса, а згодом як справа Дрейфуса–Золя. Найпопулярніший європейський письменник продемонстрував усьому світові, що для європейської культурної еліти пріоритетним залишається питання людської гідності і збереження честі. Уже в той час в умовах дегуманізації суспільства та наростаючої ролі атеїзму і політичного цинізму цей захист людської гідності як важливої ідеї був складним вибором. Не відомо, чи Золя міг здогадуватися, що це буде коштувати йому життя, але він став не стільки на захист Дрейфуса, як на захист основоположних європейських цінностей. І для когось, можливо, буде відкриттям простежити, наскільки пильно українська еліта стежила за цими процесами, як детально висвітлювала кожен поворот у цій заплутаній історії. Після смерті Золя, яка, як виявилась згодом, була розправою політичних супротивників, українські діячі культури не залишилися байдужими, підготувавши телеграму до його вдови. Оригінал телеграми зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України в записнику І. Франка, написаний бездоганною французькою мовою його рукою. У ній, окрім висловленого співчуття мадам Золя, підкреслюється роль французького митця у становленні громадянських і правових цінностей. Цей текст написаний від імені редакторів і співробітників «Літературно-наукового вісника», який на той час був найавторитетнішим українським науково-культурологічним часописом. Другим після Франка підписаний В. Гнатюк, далі — Грушевський, Кобринська, Кобилянська, Павлик, Семанюк (М. Черемшина), Стефаник, Яцків, Труш [7, с. 257]. Перелік надзвичайно промовистий: усі вони — люди великої ерудиції та широкого кругозору, знавці іноземних мов та світової культури; частина з них випускники європейських університетів, що були активно залучені до суспільно-культурних процесів, утім не поривали зв'язків із власним народом, вбачаючи у національному підґрунті підвалини подальшого розвитку і окремої особистості, і нації загалом. Це — ті постаті, що у найважчі для українців часи піднімали українську культуру на європейський рівень. Без сумніву можна вважати цих людей колом Гнатюкових однодумців.

Таких історичних доказів існування на українських землях згуртованої по-європейському налаштованої висококультурної спільноти є достатньо. Деякі з них є більш знаковими, залишаються промовисти-

ми і на сьогодні. Такою є світлина української еліти, зроблена з нагоди свята на пошану Івана Котляревського у Львові в 1898 р. Про це пише Б. Лепкий у своєму споміні: «...Гурт учених і письменників зібрався у фотографа на Академічній вулиці, щоб на спомин з'їзду відфотографуватися. Прийшов Франко, Павлик, Грушівський, пані Кобринська, Кобилянська, Ярошинська, панове Маковей, Колесса, Гнатюк, Труш і другі. Поруч старших, поважних і заслужених у літературі та науці, кількох новаків, між ними я. Це були перші такі сходини, перше зближення людей, що одушевлені були одною ідеєю, служити рідному письменництву і справі...» [6, с. 179]. Від себе можемо додати: ще вони були об'єднані спільністю широкого кругозору, багатогранністю бачення життя окремої людини і культури загалом, розуміння тих невидимих, але відчутних культурно-історичних зв'язків, без яких поступ окремого народу або неможливий, або дуже сповільнений.

Безперечним є факт, що уся подібна діяльність, попри позірне пошанування іншонаціональних здобутків, мала надзвичайну вагу для утвердження власне українських пріоритетів [5]. По-перше, вона була вагомим доказом сформованості і самодостатності української мови, у чому їй завжди відмовляли супротивники української незалежності. Не випадково, навіть коли послаблювалися суворі заборони на використання української мови, і вона дозволялася «для домашнього вжитку», завжди залишалася заборона перекладати нею світову класику. Ця практика панувала і в часи царської Росії, і в часи Радянського Союзу. Національне відродження, яке почалося з діяльності Гнатюка і його сподвижників із НТШ та інших національних інституцій, окрім цікавих авторських творів, було позначене численними перекладами світової класики, майже усі з яких були втрачені після його «розстрілу». Але і власні авторські експериментування українських модерністів, більшість з яких були знищені радянською каральною системою, великою мірою були натхнені здобутками світового, зокрема європейського письменства.

Водночас важливо наголосити, що європеїзм мислення Гнатюка не перекреслював національну домінанту його досліджень. Він розумів, що українська наука не може цілком орієнтуватися на принципи тих великих європейських держав, що ніколи не були підневільними, і які не мусили доводити світові свою окремішність і право на існування. Тому націєцентричність була стрижнем усіх його наукових шувань. І коли постала проблема вибору ідеологічної основи подальшого

розвитку українського суспільства, він зупинився на вісниківській платформі, яка у часи Д. Донцова набула ще більше вираженої національної ідейності. Цією діяльністю вісниківці демонстрували, що націєцентричність та європеїзм — не є взаємозаперечуючі концепції, що вони можуть цілком узгоджуватися між собою. І саме такий синтез є природним для України, тому що в такому ракурсі він існував у всі епохи, коли українці мали свою державу і, орієнтуючись на європейські цінності, розбудовували свої національні підвалини.

Насамкінець важливо підкреслити, що європейська спільнота не закривала очі на намагання України долучитися до неї. Усі зусилля В. Гнатюка та інших представників наукової та суспільно-політичної еліти не були даремними. Підтвердженнь цього є чимало, але згадаємо два найбільш промовисті. Перше з'явилося в момент утворення Організації Об'єднаних Націй. З-поміж 51 держави, що вважаються засновниками ООН, фігурує Українська РСР, що на той час була частиною СРСР, який теж був серед держав-засновниць. Однак для світової спільноти вона була окремим суб'єктом світової політики, самостійним її гравцем. Другим підтвердженням стало фактично миттєве визнання Української держави в епохальний момент проголошення її незалежності: майже увесь світовий політикум сприйняв це як очевидну закономірність та історичну невідворотність. Ці та подібні політичні рішення не могли бути випадковими. Задля такого іміджу України потрібна була велетенська праця не одного покоління та поступу всієї нації.

Уже наприкінці життя у листі до новоствореної Української Академії Наук В. Гнатюк зізнавався, що це від юності було його мрією: «Колись мою молодечею мрією було дожити хвилі, в якій на українській землі став би Український університет та Українська академія наук, дві інституції, що ввели би український народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ця мрія тепер здійснилася. Я вважав би великим щастям, коли би зміг наприкінці свого життя хоч здалека докинути свою цеголку до тої величезної будівлі, яку здвигає УАН для української науки» [3, с. 25]. Він трудився до останнього дня, але не встиг побачити видимих результатів. Не дожив він і до знищення УАН, яке наступило за зовсім короткий час: більшість діячів — близьких друзів, співробітників, адресатів, як-от С. Єфремов, А. Кримський, М. Грушевський та десятки інших були знищені фізично чи морально, їхні книги вилучені і піддані на десятиліття забуття. Однак їхні паростки дали свої плоди.

Покоління початку ХХ ст. зробило для цього дуже багато, більшість діячів поплатилися своїм життям за свою діяльність з утвердження європоцентричності українських культурних і політичних змагань. Немала заслуга належить і Володимиру Гнатюку, який невтомно трудився для того, щоби вибороти і утвердити Україну як самостійну європейську державу. Ми і наше покоління відповідальні за те, щоби ця титанічна праця наших попередників не виявилася марною.

Література

1. Гнатюк В. Др. Філярет Колесса. Українські народні думи. *ЛНВ*. Т. LXXVII. 1922. Кн. V. С. 181–183.
2. Гнатюк В. Документи і матеріали (1871–1989). Відп. ред. Олег Купчинський. Львів 1998. НТШ. 466 с.
3. Гнатюк В. Чернетка листа до УАН від 22.05.1924. ЛЦДІА. Цит за: Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття. Праці Історично-Філософічної Секції. *ЗНТШ*. Том 190. Париж — Мюнхен. 1975. С. 25.
4. Купчинський О. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української науки. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української культури. Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження В. Гнатюка (29 травня – 1 червня 1991 року). С. 5–8.
5. Лановик З., Лановик М., Ковалець Л. Угорські русини в дослідженнях Володимира Гнатюка: археологія пам'яті. *Русин*. 2020. № 59. С. 176–196.
6. Лепкий Б. Вибране. Львів: Світ. 1990. 184 с.
7. Матвійшин В. Український літературний європеїзм. Київ: ВЦ «Академія». 2009. 264 с.
8. Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття. Праці Історично-Філософічної Секції. *ЗНТШ*. Том 190. Париж — Мюнхен. 1975. 118 с.
9. Мушинка М. Володимир Гнатюк. *ЗНТШ* Т. 207. Париж — Нью-Йорк — Сідней — Торонто. 1987. 332 с.
10. Олехнович В. Раси Європи і їх історичні взаємини. Пер. В. Гнатюка. *ЛНВ*, 1902, Сер. II, Ч. 43–45.
11. Плян видань Видавничої Спілки. *ЛНВ*. Т. XXVIII. 1904, Кн. XII, С. 218–219.